

Communicatie in Nederlands met Gebaren

in het speciaal onderwijs aan dove, slechthorende en ESM-kinderen

Wouter Bolier is recent afgestudeerd als Taalwetenschapper aan de Universiteit van Amsterdam. In zijn bachelorscriptie heeft hij een onderzoek gedaan naar het NmG gebruik van medewerkers in het speciaal onderwijs. Hij heeft hiervoor vragenlijsten onder de medewerkers verspreid en tevens zelf observaties in de klassen gedaan. De meest opvallende punten uit zijn onderzoek worden in dit artikel besproken.

WOUTER BOLIER

In het speciaal onderwijs aan dove, slechthorende en ESM-kinderen is een speciale communicatieve rol weggelegd voor Nederlands met Gebaren. Nederlands met Gebaren, afgekort tot NmG, combineert (het beste van) twee talen: het Nederlands en de Nederlandse Gebarentaal (NGT). Bij een gemengde groep met dove, slechthorende en ESM-leerlingen lijkt NmG met stemgeluid een geschikt communicatief hulpmiddel voor de leerkracht. Het gesproken Nederlands is toegankelijk voor zijn leerlingen die goed genoeg kunnen horen en dankzij de ondersteunende gebaren kunnen ook de gehoorbepaalde leerlingen hem volgen. Bovendien kunnen ESM-leerlingen baat hebben bij dit dubbele en verrijkte informatieaanbod.

Maar denken medewerkers (leerkrachten, logopedisten, klassenassistenten, enzovoorts) in het speciaal onderwijs aan dove, slechthorende en ESM-leerlingen voldoende kennis en vaardigheden te hebben om met de leerlingen in verschillende situaties in Nederlands met Gebaren (NmG) te kunnen communiceren? En hebben leerkrachten in feite voldoende vaardigheden en kennis in huis om in NmG te communiceren met de leerlingen? Om een antwoord te kunnen geven op deze vragen is een vragenlijstonderzoek uitgevoerd. Daarnaast zijn er ook observaties in de klassen gedaan om een vergelijking te kunnen maken tussen wat medewerkers denken en zeggen met betrekking tot hun taalkeuze en wat zij daadwerkelijk doen in de klas.

Wat is Nederlands met Gebaren?

Volgens Arie Terpstra en Trude Schermer (2006) is NmG 'eenvoudig gezegd een combinatie van de Nederlandse taal

en de Nederlandse Gebarentaal'. Nederlands en NGT zijn twee verschillende talen met een verschillende grammatica. Zo heeft het Nederlands een andere basiswoordvolgorde dan de NGT. Daardoor gaat de woordvolgorde van het Nederlands lang niet altijd samen met de gebarenvolgorde uit de NGT. Voorts bestaat er voor lang niet alle woorden uit het Nederlands, bijvoorbeeld functiewoorden, een gebaar, waardoor gesproken uitingen in NmG niet volledig in een 1-op-1-relatie van woord met gebaar samengaan. Het gebarensysteem NmG combineert niet alleen twee verschillende talen, maar ook twee verschillende modaliteiten. Het tegelijkertijd combineren van een oraal-auditieve modaliteit en een manueel-visuele modaliteit is onnatuurlijk en moeilijk, waardoor NmG-uitingen vertraagd kunnen worden. Door deze combinatie is NmG een complex communicatiesysteem. Ondanks deze complexiteit kunnen veel auditief of communicatief beperkte kinderen en ESM-kinderen baat hebben bij onderwijs in NmG (Veldman-Das, 2003). Voor al deze groepen geldt, dat zij NmG nodig hebben om het Nederlands visueel te maken en zich daarmee meer toegang tot een voor hen niet altijd even toegankelijke taal verschaffen. NmG is een mengvorm van twee talen en modaliteiten en staat als het ware tussen die twee modaliteiten en talen in. NmG bevindt zich in een continuüm tussen twee uitersten: Nederlands en NGT. Oftewel, NmG bevindt zich in een grijs gebied van twee talen en modaliteiten en kent daardoor geen vaste verschijningsvorm. Factoren als situatie, gespreksdeelnemers, (gebaren/gesproken) taalbeheersing, taalstatus, enzovoorts kunnen invloed hebben op de plaats – en dus grijsheid – van NmG tussen het Nederlands en de NGT in.

NmG IS EEN COMPLEX COMMUNICATIESYSTEEM

Terpstra en Schermer (2006) werken dit idee, van een grijs NmG-gebied, verder uit in een theorie over domeinen. In het grijze gebied tussen Nederlands en NGT heb je volgens Terpstra en Schermer grofweg drie subdomeinen. Figuur 1 dient ter illustratie van deze subdomeinen, waarbij het grijze NmG gebied in verschillende tinten groen is weergegeven. Subdomein 1 kent een grote invloed van het Nederlands en ligt daarom vlak bij het Nederlands. Subdomein 3 ligt juist aan de andere kant van het continuüm: vlakbij de NGT. Subdomein 2 tot slot is een middenvorm waarbij de invloed op de NmG-vorm van het Nederlands even groot is als de invloed van de NGT. Elk subdomein heeft een aantal specifieke kenmerken. Bij subdomein 1 bijvoorbeeld, bestaat er een 1-op-1-relatie tussen gesproken woorden en gebaren, en zijn er geen

gebaren zonder een Nederlands mondbeeld. Bij subdomein 2 komen er meer grammaticale onderdelen van NGT bij kijken, zoals meer mimiek of localisatie, en verzwakt de 1-op-1-relatie tussen gesproken woorden en gebaren. In subdomein 3 is NGT de hoofdtal, met als gevolg bijvoorbeeld NGT-achtige formuleringen en gebruik van classificers, rolnemen en orale componenten (Terpstra en Schermer, 2006).

Figuur 1: De drie subdomeinen van NmG (uit Terpstra en Schermer, 2006, p. 2)

Wat is correct NmG?

Het Nederlands en de Nederlandse Gebarentaal hebben elk een eigen grammatica met eigen taalspecifieke regels. Die grammaticale regels staan vast – al blijft er altijd wel variatie mogelijk – en zijn ook omschreven. Voor NmG bestaat er geen grammatica die correct NmG-gebruik voorschrijft. Een complete grammaticabeschrijving van NmG zal er ook nooit komen, omdat dat niet mogelijk is. Hoe kun je immers twee grammatica's van twee verschillende talen en modaliteiten samenvoegen tot een nieuwe grammatica? Er is dus geen 'opzoekbron' voorhanden die men kan raadplegen om NmG-gebruik op correctheid te beoordelen.

Hoewel er geen beschrijving bestaat van correct NmG-gebruik, bestaan er wel richtlijnen die men kan toepassen om de juiste vorm van NmG aan te bieden aan de juiste persoon (Terpstra en Schermer, 2006). De keuze voor het gebruik van een subdomein van NmG in de klas is namelijk afhankelijk van factoren als de situatie, gespreksdeelnemers, (gebaren/gesproken) taalbeheersing van leerkrachten en leerlingen, gehoorvermogen van leerlingen, het doel van de communicatie, individuele of klassikale interactie en de mate waarin leerkrachten en leerlingen elkaar begrijpen. Het is daarom heel belangrijk om te kijken naar hoe leerlingen reageren op de communicatie in de klas en om de richtlijnen van Terpstra en Schermer en de zojuist genoemde factoren in acht te nemen. Daarmee weten leerkrachten, logopedisten, klassenassistenten, enzovoorts het meest geschikte NmG-subdomein bij bepaalde situaties met bepaalde leerlingen uit te kiezen en toe te passen.

De observaties met een videocamera werden gedaan in drie speciaal onderwijs scholen bij vijf verschillende groepen met in totaal vijf leerkrachten:

- In groep vier met slechthorende (SH), dove (met Cochleair Implantaat: CI) en Autisme Spectrum Stoornis (ASS) kinderen.
- In groep drie met dove (met CI) en SH-kinderen.
- In groep 7 met dove (met CI), SH-kinderen en een meisje met Usher.
- In groep 1 en 2 met ESM en ASS-kinderen.
- In groep 1 en 2 met SH en dove kinderen (met CI).

Bij de observaties werd gelet op de communicatie in de klas door zowel leerkrachten als leerlingen, individueel en klassikaal. Ook geslaagde en minder geslaagde communicatie en het elkaar begrijpen werden geobserveerd door te letten op mimiek, gedrag en uitingen van zowel leerkrachten als leerlingen. Van het gefilmde materiaal en de aantekeningen van de observaties werden de meest opvallende bevindingen samen met een NmG-deskundige van het NGc (Nederlands Gebarencentrum) bekeken en besproken.

DE LEERKRACHT KAN RICHTLIJNEN VOLGEN OM DE JUISTE NmG VORM AAN DE JUISTE PERSOON AAN TE BIJEN

Onderzoeksmethode

Het onderzoek bestaat uit twee delen; een vragenlijst-onderzoek en observaties. De vragenlijst, die bestond uit 34 vragen en de mogelijkheid om opmerkingen toe te voegen, werd verspreid onder (oud-)cursisten NmG van het Nederlands Gebarencentrum (NGc). Er werden 66 vragenlijsten ingevuld, onder andere door 42 leerkrachten, 18 logopedisten en 5 klassenassistenten. Alle respondenten waren werkzaam in het onderwijs aan dove, slechthorende en/of ESM-kinderen. De eerste vragen waren bedoeld om achtergrondinformatie van de respondenten te vergaren (bijvoorbeeld leeftijd, functie in de klas en opleiding). Verder waren er vragen over de kennis van de respondenten over NmG en over de communicatie in de klas, zoals bijvoorbeeld 'Maakt u onderscheid tussen individuele instructietaal en klassen-interactietaal?' of 'Hoe communiceert u met uw leerlingen?' Het succes van de communicatie en de mate van het bereiken van begrip werden bevraagd met vragen als 'In hoeveel procent van de gevallen begrijpen uw leerlingen u goed op grond van uw gebarendaarigheid, als u met hen communiceert?' Er werd ook gevraagd naar (gemengde) groepsaamenstellingen en gebarendaarigheden van respondenten. Een voorbeeld van dat laatste is: 'In hoeverre speelt uw gebarendaarigheid een rol bij het begrijpen van uw leerlingen als u met hen communiceert?'

Resultaten vragenlijst-onderzoek

Uit de antwoorden van de respondenten blijkt dat een zekere basiskennis van NmG bij de medewerkers wel aanwezig is. De respondenten lieten echter grote verschillen zien wat betreft de invulling van het begrip 'Nederlands met Gebaren.' Een respondent merkte bijvoorbeeld op: "Dus ga je er van uit dat de ander het Nederlands kan volgen wanneer je sommige woorden/begrippen verduidelijkt of zichtbaar maakt door middel van gebaren. Maar is dit wel zo?" Anderen zeiden bijvoorbeeld "de grammatica van het Nederlands wordt gevolgd," "het spreektempo wordt door de gebaren langzamer, wat een positief effect heeft op sommige kinderen" en NmG is een "ondersteuning in de communicatie."

Tien van de 66 respondenten leggen duidelijk uit hoe, wanneer en bij wie ze welk subdomein gebruiken. Een van de respondenten schrijft bijvoorbeeld: "Domein 1: als ik praat met horenden die geen NGT gebruiken. Domein 2: als ik communiceer met doven en slechthorenden. Domein 3: als ik bewust in NGT communiceer en in één-op-één-situaties met dove NGT gebruikers." Van de respondenten geeft 42% (28 van de 66) aan onvoldoende kennis te hebben en 44% (29 van de 66) voldoende kennis te hebben om optimale communicatie te bieden aan de leerlingen die zij onderwijzen. Dit is onafhankelijk van het aantal gebarencursussen dat de respondenten hebben gevolgd. Respondenten die werken met dove kinderen (met en zonder CI) en slechthorende kinderen geven vaker aan onvoldoende gebarenkennis te hebben.

Verder geeft 62% van de respondenten aan zich ervan bewust te zijn wanneer zij NmG of NGT gebruikt en 24%

COMMUNICATIE IN NEDERLANDS MET GEBAREN

geeft aan zich daar niet bewust van te zijn. Opvallend is dat een aantal 'onbewuste respondenten' dezelfde verklaringen geeft als de respondenten die bewust omgaan met NmG of NGT: "het gaat vanzelf / automatisch" en "ik gebruik de gebaren ook als ze niet nodig zijn / altijd." Dit impliceert dat respondenten zowel bewust als onbewust automatisch gebaren gebruiken. Er blijkt verder uit de vragenlijsten dat er een duidelijke behoefte is aan bijscholing en extra ondersteuning bij het gebruik van ondersteunende gebaren. Respondenten willen met name meer leren wat betreft gebarenschat, figuurlijk taalgebruik, oproepbaarheid van gebaren, rijmpjes of liedjes en spontane interactie of spontaan vertellen.

BINNEN DEZELFDE SITUATIE MET DEZELFDE LEERLINGEN WAS ER VARIATIE IN DE GEBRUIKTE NmG-VORM

Resultaten observaties

Uit de observaties is een aantal opvallende dingen naar voren gekomen. Het eerste wat opvalt is dat de geobserveerde leerkrachten zichtbaar moeite hebben met NmG. De meeste geobserveerde leerkrachten produceerden de met gebaren ondersteunde uitingen niet soepel en niet vloeiend. Leerkrachten vroegen aan de leerlingen om een gebaar voor een woord. Ook moesten leerkrachten soms even nadenken over wat ze gingen zeggen en gebaren, waardoor de manier van communiceren langzamer werd. De gebruikte gebaren waren lang niet altijd correct, zowel wat betreft fonologische parameters zoals handvorm of oriëntatie als ook wat betreft de betekenis van het gebaar. Soms gebaarden leerkrachten op een manier die doet vermoeden dat zij denken dat er een één-op-één-relatie bestaat tussen een woord en een gebaar. Zo maakte een leerkracht bijvoorbeeld het gebaar voor MUIS (een dierlijke muis), terwijl zij dat in een context van 'beschuit met muisjes' gebaarde bij een verhaal over een pasgeboren baby. De leerkrachten werkten duidelijk hard en deden erg hun best om de leerlingen toegankelijke communicatie en kwalitatief goed onderwijs te bieden. Maar het NmG-gebruik was niet altijd even consequent en ik nam een aantal keren – soms behoorlijke – misverstanden waar. Ook was aan de mimiek van de kinderen te zien dat zij de leerkracht niet altijd begrepen en een enkele keer gaven leerlingen hier zelf ook blijk van door vragen te stellen. Waar NmG werd gebruikt, was dit lang niet altijd een bij de situatie passende NmG-vorm. Zelfs binnen dezelfde situatie met dezelfde leerlingen was er variatie in de communicatie. Gebarentaalvaardige leerkrachten communiceerden met

een licht tot matig slechthorend functionerende leerling afwisselend in Nederlands, NGT of NmG zonder dat er een zichtbare aanleiding was om te switchen van communicatiemethode. Een gebarentaalvaardige leerkracht, die zijn leesbril kwijt was, vroeg bijvoorbeeld met stem en ondersteunende gebaren: "BRIL WAAR HELP HELP JIJ ZOEKEN?" aan een slechthorende leerling, terwijl hij vijf minuten later aan diezelfde leerling een vraag stelde zonder ondersteunende gebaren te gebruiken. Ook bij klassikale instructie en interactie wisselde de manier waarop de leerkracht communiceerde met de leerlingen vaak. Zo gebaarde een leerkracht bij een klassikaal kringgesprek in eerste instantie in NmG met stem. Na een kort gesprek met een 'dove' leerlinge met CI in NmG zonder stem maakte de leerkracht een onbewuste wisseling van de communicatievorm en 'vergat' de stem te gebruiken wanneer zij teruggaat naar de klassikale uitleg. In de ESM en ASS-groep gebaarde de leerkracht soms veel, soms weinig en soms ook helemaal niet binnen dezelfde situatie met dezelfde leerlingen.

ER IS EEN DUIDELIJKE BEHOEFTE BIJ LEERKRACHTEN AAN ONDERSTEUNING EN BIJSCHOLING VAN NmG

Conclusie

Van de respondenten denkt bijna 40% niet bewust bezig te zijn met Nederlands, NGT en/of NmG, en 42% geeft aan over onvoldoende kennis te beschikken om optimale communicatie te bieden aan de leerlingen die zij onderwijzen. Respondenten geven ook duidelijk aan problemen te ervaren bij het gebruik van NmG en wensen extra ondersteuning en bijscholing. De respondenten en de geobserveerde

leerkrachten hebben (enige) kennis over NmG, al blijkt die niet altijd toereikend te zijn voor geschikte onderwijscommunicatie. Respondenten geven dat (deels) zelf aan en het blijkt ook uit observaties. Van de respondenten geeft bijna een kwart aan onbewust NmG en/of NGT te gebruiken. Uit zowel de antwoorden van de vragenlijsten als de observaties blijkt verder, dat leerkrachten, logopedisten en

klassenassistenten tegen problemen aanlopen wanneer zij NmG gebruiken. De antwoorden op de vragenlijst en de observaties hebben tevens aangetoond dat er een duidelijke behoefte is aan bijscholing en extra ondersteuning op het gebied van ondersteunende gebarencommunicatie. De observaties laten zien dat leerkrachten zich duidelijk inspannen voor een goede communicatie.

Verder onderzoek

Mijn scriptieonderzoek heeft antwoord gegeven op een aantal vragen. Echter, het onderzoek heeft ook nieuwe vragen opgeleverd. Hoe kun je medewerkers bewust maken van de NmG vorm die ze gebruiken? Wat is de verklaring voor de vele wisselingen in communicatiemethoden door leerkrachten, zelfs binnen eenzelfde situatie en met dezelfde leerlingen? En wat is dan de invloed van het almaar wisselende communicatieaanbod op de taalverwerving en taalontwikkeling van de leerlingen? Verder onderzoek kan bijdragen aan de verbetering van de communicatie, opdat men een betere kwaliteit onderwijs kan bieden aan de kinderen die het recht hebben op toegankelijke communicatie.

Met dank aan iedereen die heeft meegewerkt aan dit onderzoek.

Het onderzoek was onderdeel van een stage in opdracht van het Nederlands Gebarencentrum.

Speciale dank gaat uit naar Trude Schermer en Patricia Smids.

De scriptie is te downloaden op www.gebarententrum.nl van de lijst met publicaties uit 2008.

Literatuur

Terpstra, A. en G.M. Schermer (2006). **Wat is NmG en waarom gebruik je het?** Is er een norm voor 'goed' NmG-gebruik? In: Van Horen Zeggen. Jaargang 47, februari 2006, p. 10-17.

Veldman-Das, M.W.M.P. (2003). **Nederlands met gebaren.** In Logopedie en Foniatrie, 75, nr 4, april, p. 114-119.

Over de auteur:

Wouter Bolier is recent afgestudeerd als Taalwetenschapper aan de Universiteit van Amsterdam. Wouter is plotsdoof en heeft een CI. Voor vragen en opmerkingen is hij bereikbaar op: wouter.bolier@gmail.com.